

ERZURUM İLİ OLUR VE OLTU İLÇELERİNDE YER ALAN BAZI ÖNEMLİ KALELER

Some Important Castles in Olur and Oltu Towns of Erzurum City

Sefa YILDIRIM

Yrd. Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi. Ağrı Eğitim
Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, Ağrı.
ahmetsy@gmail.com

Özet

Tarihin her devresinde siyasal ve sosyal bir merkez olma niteliğini korumuş olan Erzurum ve çevresi, Anadolu'nun ileri gelen kültür merkezleri arasında görülmektedir. Çalışma sahamız içerisinde yer alan Erzurum ili, Trans-Kafkaslarla ve İran üzerinden gelen tabii tarihi yolların birbirine kavuştuğu; Anadolu'nun kapısı niteliğinde coğrafi alan üzerinde yer alır. Bu alan Yeni Hitit Devleti çağında (M.Ö.1410-1180), Hayaşa M.Ö.13.yüzyılın başlarından itibaren de Daya(e)ni olarak isimlendirilen krallıkların çekirdek topraklarını meydana getirmektedir. Antik kaynaklarda Erzurum İline bağlı Oltu (Taokh) ve Olur İlçeleri hakkında fazla bilgi yer almasa da bu bölgenin prehistoryadan itibaren iskân görmüş olduğu ve kültürel çeşitliliğin de oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Oltu, Olur, Hayaşa, Taokh, Daya(e)ni, Urartu

Abstract

Erzurum and places around it, which were political and social centres in all ages of history, are considered significant cultural centres of Anatolia. Erzurum is located on a junction where the natural historical roads of the Trans-Caucasus and Iran intersect, which may be regarded as the gate of Anatolia. This area is the region where the kingdoms called Hayasa (1410-1180 BC) and Daya(e)ni (early 13th c. B.C.) were founded during the reign of the New Hittites State. Although there isn't much information about Oltu and Olur in the antique sources, it is obvious that this region has been inhabited since prehistoric times and had a cultural richness.

Keywords: Erzurum, Oltu Basin, Olur, Hayasa, Urartu

GİRİŞ

Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü sınırları içerisinde yer alan Oltu İlçesi, yönetim bölümlenmesi açısından Erzurum İl sınırları içerisinde yer almaktadır¹. Çalışma sahamız Doğu Karadeniz Bölümü'nün güneyinde, Erzurum-Kars Bölümü'ne en yakın bir konumda yer aldığı için, fizikî ve beşerî coğrafya özellikleri açısından büyük bir çeşitlilik gözlenmekte ve geçiş sahalarına özgü coğrafi olaylar sıklıkla görülmektedir. Tarih boyunca bölgenin fizikî coğrafyasının elverişli olması sebebiyle, birçok medeniyetin inkişaf ettiği ve önemli kültür izlerinin bulunduğu bir saha olmuştur.

Yönetim bakımından bağlı olduğu Erzurum İl merkezinin kuzeydoğusunda yer alan çalışma sahamız olan Oltu İlçesi, yaklaşık olarak 1 400 km²'lik bir yüz ölçüme sahip olup, rakımı ise 1275 m.'yi bulmaktadır². Oltu şehrinin il merkezine uzaklığı yaklaşık olarak 124 km (114 km) olup, doğudan Şenkaya (Erzurum), kuzeyden Olur (Erzurum), kuzeybatıdan Yusufeli (Artvin), güneyden Narman (Erzurum), güneybatıdan Tortum (Erzurum) ve batıdan Uzundere (Erzurum) İlçe yönetim bölgeleri ile çevrelendiği görülmektedir³.

Bu yönetimle ilgili bölümlenmenin yanı sıra, doğal çevre özellikleri bakımından da bazı ayırıcı özelliklere sahip olan çalışma sahamız; Gemili Dağı (2892 m.), Kotek Dağı (2115 m.), Kırdag (2832 m.), Keçelci Dağı (2665 m), Kılıdağ (2893 m), Çataldağ (2728 m.), Karadağ (2980 m.), Akdağ (3047 m.) gibi yüksek dağlar tarafından da çevrelenmiş olup, Oltu Çayı tarafından kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda ikiye ayrılmakta ve bölgede de kısa mesafelerde önemli yükselti farklılıklarına rastlanılmaktadır. Oltu Havzası'nın her iki tarafında uzanan dağlık alanlar, Oltu Çayı'nın kolları tarafından derin bir şekilde yarılmış ve bunun sonucunda çok engebeli topoğrafya üniteleri meydana gelmiştir⁴.

Karadeniz Bölgesinin Doğu Karadeniz Bölümü sınırları içerisinde yer alan Olur İlçesi ise, yaklaşık 836 km²'lik⁵ (820 km²)⁶ bir yüzölçüme sahip olup, yönetim bölümlenmesi açısından Erzurum İl sınırları içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Erzurum İl merkezinin 172 km. kuzeydoğusunda yer alan Olur ilçe merkezi, kuzeyden (Artvin) Ardanuç, doğudan (Ardahan) Göle, güneydoğudan Şenkaya, güneyden Oltu, batıdan (Artvin) Yusufeli ilçe yönetim bölgeleri ile çevrelendiği gibi bölge arazisi Oltu Çayı ve kolları tarafından derin bir şekilde yarılmıştır. Binaenaleyh, bölge arazisi çok engebeli ve eğimli görünüm arz etmektedir. İlçe, Kötek Dağı (2115 m.), Ziyaret dağı (2438 m.), Zamp Dağı (2745 m.), Kılıç Dağı (2945 m.) gibi yüksek dağlarla sınırlı olup, bölgenin drenajı bütünüyle Oltu Çayı ile

kollarından temin edilmektedir⁷.

Çalışma sahamız olan Oltu ve Olur İlçeleri'nin iklim tipine baktığımız da, Oltu İlçesi'nin iklim tipi yarı kurak koşulların etkili olduğu, mezotermal, su fazlası olmayan, karasal ve okyanussal⁸ etkilerin sınırları arasında olan bir iklim tipine sahip olduğu, hemen komşusu olan Olur İlçesi ve çevresi ise karasal iklim tipine yakın bir iklimin varlığı gözlemlenmektedir⁹.

Araştırma sahamız içerisinde yer alan Oltu İlçesi, çevre il ve ilçeler ile irtibatını sadece karayolu ulaşımıyla sağlayabilmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'ni Çoruh Vadisi boyunca Doğu Karadeniz kıyılarına bağlayan doğal bir yol üzerinde bulunan Oltu İlçesi, aynı zamanda çevre ilçelerin de merkezi konumunda olup¹⁰, yolu bulunmayan köy yoktur. Oltu'yu Erzurum ve Artvin'e bağlayan ana yollar, asfaltla kaplandığı halde, çoğunlukla köy yerleşmelerinin ana yolla bağlantısını stabilize yollar sağlamaktadır. Oltu İlçesinin en sık karayolu ulaşımı, Erzurum İl merkezine doğru yapılmaktadır. Oltu şehrinin İl merkezine uzaklığı yaklaşık olarak 124 km (114 km)¹¹ olup doğudan Şenkaya (Erzurum), kuzeyden Olur (Erzurum), kuzeybatıdan Yusufeli (Artvin), güneyden Narman (Erzurum), güneybatıdan Tortum (Erzurum) ve batıdan Uzundere (Erzurum) İlçe yönetim bölgeleri ile de karayolu bağlantısı mevcuttur¹².

Oltu-Artvin karayolu bir diğer çalışma sahamız içerisine giren Olur İlçesi'nin de çevre İl ve İlçelerle ulaşımını sağlamaktadır. Mahalli önemi olan yollar ise; çalışma sahamızın içindeki köylerin birbirleriyle ve ilçe merkezi ile ulaşımı sağlar. Doğu'nun en canlı yollarından biri olan ve Evliya Çelebi'nin de geçtiği Erzurum-Oltu-Ardahan yolu çalışma sahamızın güneydoğusunda yer almaktadır¹³. Doğal yollar (naturbahnen) tarih boyunca ana ulaşım şebekesinde ortaya çıkan yönler gibi algılanabilir. Buna örnek ise; Oltu-Artvin karayolu üzerinde Oltu Çayı vadisi boyunca sıklıkla gözetleme kulelerinin görülmesi, bu yolun istikametinde herhangi bir değişikliğin fazla meydana gelmediğini ispatlamaktadır¹⁴. Oltu Çayı vadisi boyunca Oltu-Artvin karayolu geçmektedir.

1. OLUR KALELERİ

a) Aşağı Karacasu Kalesi

Aşağı Karacasu Kalesi, Olur İlçe merkezinin doğusunda ve İlçe merkezine 12 km uzaklıkta aynı adı taşıyan köyün üst kısmında hâkim bir tepeye inşa edilmiştir. Kalenin güney cephesi takribi 50 m. den biraz fazla sur kalıntıları mevcuttur. Sol taraftaki sur kalıntıları yığma taştan (moloz taştan) ve üst kısmı da dikdörtgen taştan imar edilmiştir. Sağ taraftaki sur kalıntıları harap olmuş bir vaziyettedir. Kalenin eni takribi 20-30 m.

arasındadır. Kalenin kuzey istikametinde geçen dere ile sur arasındaki yükseklik takribi 250 m.dir. Köye bakan güney cephesi ise köyden takribi 130 m. kadar yüksekte yer almaktadır. Araştırma esnasında söz konusu kalenin kitabesine rastlanmadığı için kalenin inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi söylememiz mümkün değildir. Lakin bölgedeki diğer kaleler ile olan benzerliğini dikkate aldığımızda Orta Çağ bir Türk kalesi olma ihtimali yüksek görünmektedir¹⁵.

b) Köprübaşı Kalesi

Kale, Olur İlçe merkezinin güney istikametinde Ardahan-Olur-Artvin yol ayrımında ve ilçeden 9 km. uzakta aynı adı taşıyan köyün yakınında hâkim bir tepe üzerinde kurulmuştur. Muhtemelen Kale, küçük bir karakol amaçlı veya gözetleme kulesi olarak kurulmuş olup, moloz taşla inşa edilmiştir. Kalenin batı cephesinde kule izlenimi veren bir kalıntı mevcuttur. Çalışmamız esnasında söz konusu kalenin kitabesine rastlanmadığı için kalenin inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi söylememiz mümkün değildir. Lakin bölgedeki diğer kaleler ile olan benzerliğini dikkate aldığımızda Orta Çağ bir Türk kalesi olma ihtimali yüksek görünmektedir.

c) Olur Merkez Kale

Olur, İlçe merkezinde yer alan kale, ilçeye yaklaşık olarak 5 km uzaklıkta ve hâkim bir tepe üzerine kurulmuştur. Kaleye dere yolu ile ulaşılmaktadır. Araştırmalarımız esnasında kalenin bir kitabesine rastlayamadığımız ve araştırma kaynaklarımızda da herhangi bir bilgi yer almadığı için sözü edilen kalenin imar tarihi hakkında kesin bir şey söylememiz mümkün değildir. Lakin bölgedeki diğer kaleler ile olan benzerliğini dikkate aldığımızda Orta Çağ bir Türk kalesi olma ihtimali yüksek görünmektedir. Kale küçük bir karakol amaçlı kale izlenimi vermektedir. Kalenin surları moloz taşla inşa edilmiş olup, surların çok az bir kısmı ayakta kalmıştır. Şahsi nazarıma göre kale, bölgede yer alan Olu-Çengelli Kalesi ile benzerlik arz etmektedir.

d) Eğlek Kalesi

Kale, Olur İlçe merkezinin kuzeybatı istikametinde ve ilçe merkezine 12 km. uzaklıkta kurulmuştur. Aynı adı taşıyan köyün hemen üst kısmında hâkim bir tepeye inşa edilen kale moloz taşla inşa edilmiş olup, surların bir kısmı ayakta kalmayı başarmıştır. Muhtemelen Kale, küçük bir karakol amaçlı veya gözetleme kulesi olarak inşa edilmiştir. Sarp bir kayalık üzerine kurulan kale, Pertus ören yerine ve çevreye hâkim bir durumdadır. Çalışmamız esnasında kalenin bir kitabesine rastlayamadığımız ve araştırma kaynaklarımızda da kale hakkında herhangi bir bilgi yer almadığı için sözü edilen kalenin imar tarihi hakkında kesin bir şey söylememiz mümkün değildir. Lakin bölgedeki diğer kaleler ile olan benzerliğini dikkate

aldığımızda Orta Çağ bir Türk kalesi olma ihtimali yüksek görünmektedir.

2. OLTU KALELERİ

a) Oltu Kalesi

Oltu İlçesi'nin merkezinde Oltu Çayı'nın güney kıyısında bulunan Oltu Kalesi'nin yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber yapılan konum ve mimari araştırmaları sonucu bu kalenin Urartular tarafından M.Ö. 9-8.yy.larda yapıldığı kabul edilmektedir. Urartu eserlerinden Doğu Anadolu'da tespit edilen 30'a yakın kale incelendiğinde kalelerin yer ve mimari olarak Oltu kalesine olan benzerlikleri göze çarpmaktadır.

Urartular yayılcı bir devlet politikasına sahip oldukları için ele geçirilen yerleşim aralarında ticari ve askeri amaçlı yol bağlantıları yaptıkları bilinmektedir. Bu yollarda ve yerleşim merkezlerinde farklı kale ve garnizon türleri yapma ihtiyacı gerekli görülmüştür. Bundan dolayı Oltu Kalesi'nin de askeri örgütlenmenin gücüne güç katmak için Kral Menua döneminde (M.Ö. 810-875) yapılmış olma ihtimali yüksektir.

Urartululardan bu yana Oltu Kalesi birçok uygarlığın himayesine girmiş ve böylelikle kalenin ilk yapımına ait mimari özelliklerin değişmesine sebep olmuştur. Özellikle Ceneviz kolonilerince, Roma ve Bizans dönemleri ile Ortaçağ boyunca faal olarak kullanılan Oltu Kalesi 11. nci yüzyılda Selçuklular hâkimiyetine girmiştir.1502-1548 yılları arasında Gürcüler'in elinde bulunduğu anlaşılmaktadır.16.ncı yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine geçen kalede bu dönemlere ait onarım ve ekleme izleri bulunmuştur. Kale Kanuni Sultan Süleyman'ın ikinci veziri olan Ahmet Paşa tarafından onarımdan geçirildiği bilinmektedir¹⁶.

Oltu Kalesi günümüzde birçok kısmı ortadan kalkmış sur duvarları çevrili bir dış kale ve dış kaleye göre daha iyi durumda bulunan iç kaleden (ehmedek) ibarettir. Kale hâkim bir tabii kayalık üzerine kurulmuş olup gizli bir su tüneliyle Oltu Çayı'na bağlanmıştır. İç kaleye bir sur duvarı ile bağlanarak doğu yönünde doğru uzanan dış sur olduğu bilinmekle beraber fazla bir kalıntı izine rastlanmamaktadır. Doğu yönüne doğru uzanan sur duvarlarının dışında güneye doğru uzanan dış surların güney ve güneydoğu yönündeki devamının uzunluğu bilinmemektedir.

Günümüzde iç kalenin güneydeki girişi ana kayanın çentilmesiyle beton basamaklar şekline girmiş olan merdivenlerle ulaşılmaktadır. Girişin üzeri sert ahşaplarla kapatılmış üst kısımları tahrip olmuştur. Girişi geçtikten sonra dar bir koridor karşımıza çıkar. Bu koridor 140 m. x 80 m. ölçülerinde ana kaya üzerinde olup 85 m. x 45 m. ebatlarındadır. Doğu, batı ve güney yönlerden yarım daire şeklinde üçer burçla iç kale tahkim edilmiştir. Kuzey kısmı, daha dik ve Oltu Çayı ile sınırlanmış olup bir yarım burçla tahkim

edildiği görülmüştür. Yonca planlı şapel ise kuzeydoğu istikametinde bulunan ana burcun üzerine sonradan yerleştirilmiştir. Ayrıca Mısıri Zinnun Türbesi bir mescit alanı da iç kalenin doğu ve batı surlarının birleştiği köşede bulunmaktadır. Oltu Çayı'na kadar inen gizli bir tünel Zinnun Türbesi'nin tam karşısındadır. Urartu Kaleleri'nde suyun muhafazası için yapılan sarnıçlara dökülmesini sağlayan gizli suyollarını aklımıza getirmekle beraber buna ait bir kalıntı bulunamamıştır. Oltu Kalesi'nin şeklini oluşturan sur ve burçların kalınlığı yaklaşık 120 cm olup hareket kolaylığı sağlayan seğirdim yerlerine çıkışı sağlayan merdivenlerin yapımına da imkân vermektedir¹⁷.

Oltu Kalesi'nin güneyinde en büyük ölçülere sahip ana burç bulunur. Güney cephesi tahkimat açısından en fazla önem arz eden yerdir. Söz konusu ana burç yuvarlak şeklinde, üzeri beşik tonoz örtülü, sivri kemerli bir kapı şeklinde kale içine açılır. Özellikle Horasan Harcının, moloz taşının ve düzgün kesme taşının kullanıldığı yerler burçlar ve tahkimat açısından önemli olan yerlerdir.

Uzun yıllar bölgede araştırmalarda bulunan Doç.Dr. Alparslan Ceylan'ın söz konusu kale hakkındaki tespitleri ise şöyledir:

*"Oltu ilçesinin merkezinde bulunan kale aynı zamanda Oltu'nun sembolüdür. Kale yapım tekniği olarak tipik Orta Çağ Kalesi'dir. Harç kullanılarak yapılmış olan kale çok sayıda tadilat görmüştür ve halen restorasyon çalışmaları sürmektedir. Kalenin Urartululardan kaldığı belirlenmemiştir. Kalenin iç kısmından Oltu Çayı'na inen kaya basamaklı su tüneli bulunduğu bilinmesine rağmen kapatılmış olduğu gözlemlenmiştir. Tünelin Oltu Çayına inen kısmı tespit edilmiştir. Burada yapacağımız çalışma kalenin yapım tarihini de belirlemede önemli olacaktır."*¹⁸.

b) Köroğlu Kalesi

Oltu İlçe Merkezi'nin 21 km kuzeydoğusundadır. Gökçedere Köyü ve Uzunoluk Orman içi Dinlenme Tesisleri'nin yakınlarında ormanlık bir alanda bulunan Köroğlu kalesi sarp ve vadiden yaklaşık 400-450 m. yükseklikteki konumda kurulmuştur.

Güneydoğu yönünde tek girişi olan kale yaklaşık 140 x 45 m. ebadındadır. Kale sağlam bir doğal kayalığa sahiptir. Bundan dolayıdır ki duvarları burçlarla tahkim edilmemiştir. 20 m x 10 m boyutlarındaki iç kalesi halen ayakta. Mevcut duvar kalıntılarında Horasan harcı ve moloz taş malzeme görüldüğünden Türk dönemi özellikleri içermesine rağmen ilk inşasına dair net bir bilgi yoktur.

Köroğlu kalesi ilk inşasının Urartular'dan gelme kanaati, M.Ö. IX.

yüzyıldaki kuzeye yayılma politikasının sonucu olarak Kolkhis diye bilinen Aşağı Çoruh ve Karadeniz Bölgesi'ne varma amacıyla Erzurum'dan kuzeye doğru Tortum Çayı, Çoruh, Okçular/Berta Çayı Vadisi ve Şavşat'a varan güzergâhta Oltu'nunda bulunmasına dayanır. Ayrıca Köroğlu Kalesi'nin Milattan önceki asırlara kadar gidebileceğini gösteren bir delilde, Köroğlu Kalesi'nden bulunarak Gökçedere Köyü Camii avlusuna getirilen antik döneme ait olduğunu tahmin ettiğimiz küp şeklinde pişmiş toprak kaplardır¹⁹.

Söz konusu kale üzerinde araştırma yapan Ceylan'ın görüşü ise şöyledir:

".....Küçük bir kale olan Köroğlu Kalesinin duvarlarının büyük bir kısmı uçmuştur. Kalenin iç kısmında bulunan sarnıcın çapı 2 m. olup yaklaşık 3 m. derinliğe sahiptir. Gökçedere Köyü Camisinin bahçesinde bulunan sağlam bir pithos'un Köroğlu Kalesinden çıktığı belirtilmektedir. Coğrafi konum olarak bölgenin en yüksek tepesine kurulmuş ve doğal yolları kontrol altında tutmaktadır."²⁰

c)Çengelli Köyü Kalesi

Oltu İlçesi'nin 10 km kuzeydoğusundadır. Çengelli Kalesi; Çengelli Köyü'nün güneyinde olup doğal bir kayalık üzerine inşa edilmiştir. 30 cm. genişliğinde sert kalkerli bir tepe üzerine kurulmuştur. Günümüzde yalnızca güneydoğudaki 2.5 m. yükseklikteki bir duvar kalıntısı görülmektedir. Mevcut izler ve kalıntılar ait oldukları birimlere ait yeterli bilgi vermemektedir. Duvarlar kireçli harçtan, siyah ve kırmızı taştan yapılmıştır. Harç olarak da kum-kireç harcı kullanılmıştır. Kuzeyde bulunan kapıdan içeri girilmektedir. Kale üzerine çok zor çıkılabilmektedir²¹.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde uzun sürelerden beri önemli keşiflerde bulunan Ceylan'ın bu kale hakkındaki görüşü şöyledir:

"Çengelli Köyünün hemen üzerinde kum bir kayalık üzerine oturtulmuştur. Dikdörtgene yakın bir yapıya sahip olduğunu anlamaktayız. Oldukça sarp olan kalenin duvarları tamamen tahrip olmuştur. Çok az da olsa güneybatı ve kuzeydoğu köşelerinde duvar kalıntıları bulunmaktadır. Bu duvarlar moloz taş örgü tekniği ile yapılmıştır. Kaya yapısı sağlam olmadığı için (kum taşı) kayma görülmektedir. Kalenin bugün çıkışı bulunmamaktadır. Arkadaşlarımızın özverili çalışmaları sonucunda ulaşılmıştır. Kalenin iç kısmı üçgen şeklinde olup doğu kısmı en geniş kesimini oluşturur. Kale batıya doğru daralmaktadır. Güneybatı kısmında bulunan duvar kalıntısının ortasındaki yıkıntı, pencere veya kapı açıklığına işaret etmektedir. Ancak kapı olma olasılığı çok düşüktür. Çünkü alt kısmında bu bulguyu destekleyebilecek herhangi bir bulgu

yoktur. Kalenin iç kısmı dolgu toprağı ile kaplıdır. Kalenin güneybatı kesiminde kuyuya benzeyen bir çöküntü toprakla dolmuş durumdadır. Yine kalenin hemen alt kısmında Çengelli Köyünün içinden de geçen Çengelli Çayı bulunmaktadır. Doğal güzelliklerle dolu olan Kırdag (2823 m.) ve çevresi çok güzel görüntüler vermektedir."²²

d) Yarbaşı Kalesi

Oltu-Erzurum karayolunun 20. kilometresindeki Çamlıbel Köyü'ne giderken sola ayrılan yoldan 10 km. ilerisinde inşa edilmiş olduğu gözlemlenmektedir.

Yarbaşı/Sananis Kalesi 100 m. yüksekliğinde bir tepe üzerine kurulmuştur. İç kaleye güneydoğudan ulaşılan bir giriş mevcuttur. Yarbaşı Kalesi yarım daire şeklinde dört burçla desteklenen iç kale ve eski yerleşim merkezini de içine alan dış kaleden meydana gelmektedir. Burçların yüksekliği 10-15 m. civarında değişir. İç kalenin dereyle gizli bir yol bağlantısı olup hangi dönemde yapıldığı bilinmemektedir.

Yarbaşı/Sananis Kalesi'nin kuzeybatı yönünde 100 m. ileride büyük bir şehir harabesi vardır. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde bahsedildiği gibi Bıraka-Zamuka-Zananes adları kullanılmış ve içinde büyük kervansaraylar bulunan, hanlar, oteller, camiler, kiliseler ve bin kadar evin varlığından söz edilmektedir²³. Günümüzde bu kalıntı olarak şehri çevreleyen surlardan bir iki tane kalmıştır.

e) İriağaç / Oğlan Kalesi

İriağaç Oğlan Kalesi, Oltu-Oltu karayolu üzerinde 25 km. mesafede ve Oltu İlçesi'nin kuzeydoğu istikametinde yer almaktadır. Hemen yakınında Kız Kalesi de bulunmaktadır. Bu iki kalenin ortasından Oltu Çayı geçmektedir. Sol taraftaki kale İriağaç Oğlan Kalesi'dir.

Sağlam bir kayalık üzerine kurulmuş olan kale, zeminden yaklaşık yüksekliği 80-100 m. civarındadır. Burç ve surların yüksekliği ise 10 m. civarındadır. Kalede 4 burç ve 1 gözetleme kulesi vardır. Kalenin girişi güney kısmındadır ve kale alanında kale kalıntıları, bir kilise ve su sarnıcı kalıntısı görülmektedir. Kalenin çevre duvarları yaklaşık 1.5 m. kalınlığında olup dıştan düzgün kesme taş kaplamalı ve iri moloz dolgu olarak inşa edilerek, bunun yanı sıra harç olarak da kum ve kireç karışımıyla yapılmıştır²⁴.

Erzurum ve Çevresinde önemli çalışmalara imza atmış olan Ceylan'ın bu kale hakkındaki görüşleri dikkate şayandır.

"Çevreye hakim bir konumda bulunan kalenin batısından gelen Pernek Çayı ile güneyinde bulunan Oltu Çayı hemen kalenin altında birleşmektedir. Kalenin yüksekliği yaklaşık 100 m. dir. Sur

duvarlarının kalınlığı yaklaşık 2 m. dir. Kalenin uzunluğu 70 m., genişliği ise 8-14-16 m. olarak değişmektedir. Kalenin çevresinde silindirik yapılmış 4 burç bulunmaktadır. Burçlar, 1,5 m. dışa doğru inşa edilmiştir. Kalenin güneyinden içe doğru profillenen girintiler ahşap bir girişin olabileceğini düşündürmektedir.

Kalede kullanılan taş malzeme Oltu çevresinde bulunan diğer kalelerle aynı özelliği gösterirken kale üzerinde bulunan kilise kırmızı taştan yapılmıştır. Kalenin üzerinde tek nefli bir kilise bulunmaktadır. Kalenin içinde bulunan su sarnıcının çapı 2.20 m. dir.²⁵”

f) İriağaç/ Kız Kalesi

İriağaç Kız Kalesi, Oltu-Olur karayolu üzerinde 25 km. mesafede ve Oltu İlçesi'nin kuzeydoğu yönünde yer almaktadır. Hemen yakınında İriağaç Oğlan Kalesi de bulunmaktadır. Oltu Çayı'nın sağ tarafındaki kaledir. Kale, zeminden yaklaşık 200 m. yükseklikteki yassı kaya parçasının doğu tarafına inşa edilmiştir.

İriağaç Kız Kalesi'nin güney yönünde iç kalesi mevcuttur. Kuzeyinde ise dış kale surları bulunmakta olup kale sur duvarları Rumeli Hisarına benzer tarzda üçgen bir oluşum göze çarpmaktadır. Dış kalenin güneybatıdan ve kuzeydoğudan giriş yerleri mevcut olmasına rağmen kalenin güneyinden kaleye ulaşmak mümkündür. Bu girişlere mazgal siperli kuleler konulmuştur. Ayrıca giriş bölgesinde sonradan yapılan cami harabesi, hamam ve fırın kalıntıları bulunmuştur. Köroğlu Kalesi'nde bulunan kap kalıntılara benzer kalıntılar Pernek Kız Kalesi'nde de görüldüğünden, Pernek Kız Kalesi'nin de Urartular döneminde yapıldığı düşüncesini doğrular mahiyettedir. Kalıntılardan Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı izleri görülmektedir²⁶. Kız Kalesi üzerinde araştırma yapan Ceylan'ın söz konusu kalenin mimari ve tarihi açıdan görüşü ise şöyledir:

“....Kalenin planının ana kayanın öz yapısına göre ayarlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Kale duvarları ana kayanın yapısına son derece ustalıkla oturtulmuştur. Kalenin doğusu, kuzeydoğusu ve güneydoğusu ana kayanın yapısı gereği savunmaya son derece elverişlidir. Kalenin batı kesiminden geçen Oltu Çayı ise kalenin bu kısmını emniyet altına aldığı gibi ovayı sulayarak verimli tarım alanlarının oluşmasını sağlamaktadır. Kalenin eteklerinde yerleşimlerin izleri rahatlıkla görülmektedir. Etekte yarı kaya, kilise ve hamam tahrip olmasına rağmen hâlâ ayakta kalan yapılar olarak karşımıza çıkmaktalar. Kalenin kuzeybatısında yapılan kaçak kazılar kalenin tahıl depolarına ulaştığını göstermektedir. Kazıların ustaca yapılmış olması buranın uzmanlaşmış kişilerce açıldığını

göstermektedir. Bir kısmı çıkarılan pitoslar muhtemelen yıllık hasatların toplandığı tahıl ambarları olmalıdır²⁷."

g) Büyük Orcuk Köyü Kalesi

Büyük Orcuk Köyü Kalesi, Oltu'nun 19 km. batısında Büyük Orcuk Köyü'nün aşağı istikametindedir. Yaklaşık 40 m. sarp bir kayalık üzerinde ve hafif eğimli bir vadide kurulmuştur.

Büyük Orcuk Köyü Kalesi de diğer yöre kalelerinde olduğu gibi kesin hangi döneme ait olduğu bilinmemekle beraber Urartular'ın yapmış olduğu ve daha sonra çeşitli kavimlerce yerleşim birimi olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Günümüzde kalıntılar incelendiğinde kalenin bir iç ve dış kaleden ibaret olduğu görülmektedir. Ancak büyük oranda tahribata maruz kaldığından dış kale surlarının çevrelediği alan bilinmemektedir. İç Kale ise 13 m. boy ve 7 m. genişliğindedir. Duvarlar incelendiğinde Osmanlı dönemine ait moloz dolgu, Horasan harcı ve düzensiz yonu taş görülmekte olup bize Osmanlı onarımını göstermektedir. Günümüze sağlam bir şekilde gelen kalenin güneydoğusundaki yuvarlak şekilli burçta yer yer görülen ahşap kiriş izleri ve menfezlerin üç katlı olduğunu bize düşündürmektedir²⁸.

Ceylan'ın bu kale üzerindeki görüşü ise şöyledir:

".....Ana kaya üzerine moloz taşlarla inşa edilen kalenin beden duvarları tahrip olmasına rağmen kısmen ayaktaadır. Beden duvarlarında hatıl yuvaları bulunmaktadır. Çevreye açılan küçük mazgal pencerelerinden beşi dışındakiler tahrip olmuştur. Beden duvarlarının kalan kısımları siva ile kaplanmıştır. Kalenin iç kısmında herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Kalede kaçak kazılar yapılmış olduğu gözlenmiş ve bu kazılardan çıkarılan keramik verileri elde edilmiştir. Yapılan incelemelerde keramiklerin Ortaçağ'a ait olduğu anlaşılmıştır²⁹."

h) İğdeli Kalesi

İğdeli Kalesi'ne, Oltu-Erzurum karayolunun 11. kilometresi geçildikten sonra sağa ayrılan yol istikametine dönülerek İğdeli Köyü yolu ile ulaşılmaktadır. Oltu'nun batı istikametinde olup derenin en dar yeri olan boğazda 125-150 m. yükseklikte inşa edilmiştir. İğdeli Kalesi'ne ulaşabilecek tek yön kuzeydedir ve kuleleri birbirine bağlayan tahkimatlı sur duvarı bu yönde bulunmaktadır. Ayrıca bu surun doğu ve batı istikametinde bağlantılı iki oval şekilli kule vardır. İçeriye girildiğinde derin bir hücre kovuğu ile mahzenler ve alt kemerler ile bodrum dehlizleri görülmektedir. İğde Kalesi'nin de kesin inşa tarihi bilinmemekte olup dik konumu ve sarnıcı Urartu Kaleleri'nin genel özelliklerinden bir kaçıdır. Batıdaki kulede su sarnıcı vardır. Doğu kulenin girişi batı kuleye bakmaktadır. Söz

konusu bu kulenin girişinin üzerinde kale muhafızlarının nöbet tutma yeri ve gözetleme penceresi bulunmaktadır. Tahribat sonucu diğer birimleri anlaşılmemektedir. Kalıntılar incelendiğinde moloz dolgu, Horasan harcı ve düzensiz yonu taştan oluşan bir duvar yapısını bize göstermektedir. Dolayısıyla Osmanlı dönemine ait onarım izleri görülmektedir³⁰.

Kalenin kuzeyinde surlara bitişik muhtemelen Bizanslılar tarafından yapılmış kale-şapeli bulunmaktadır.

1) Ünlükaya (Narmankaya) Köyü Kalesi

Ünlükaya Köyü Kalesi, Oltu İlçesi'nin 18 km. güneyinde bulunan Ünlükaya Köyü'nün batısında kayalıklar üzerine kurulmuştur. Ayrıca 2,5 km. güneyinde de 53 merdivenli mağarası bulunmaktadır.

Ünlükaya Kalesi, zeminden itibaren 200 m. yükselen tepe üzerinde yer almaktadır. Kalede bulunan gizli su tüneli, sarnıç kalıntısı ve dik konumu dolayısıyla ilk inşaa döneminin kesin tarihi bilinmemesine rağmen Urartular dönemine ait olduğu izlenimi vermektedir. Kalenin tek giriş yeri ve ulaşabilecek noktası güney kısmındadır. Söz konusu kısım mazgal siperleriyle kuvvetlendirilmiş sur ve burçlarla tahkim edilmiştir. Kale, çok yakınında bulunan akarsu ve vadiye hâkim konumdadır.

Ünlükaya Kalesi'nin büyük tahribat geçirdiği görülmektedir. Fakat kalıntılardan anladığımız kadarıyla dış kale surları köy yerleşimini de içine almaktadır. Dış kalede bulunan Selçuklu Hamamı Selçuklu dönemine ait ve iç kalede bulunan tek nefli şapel tarzında yapılmış kale-şapeli de Bizans dönemine ait büyük onarımlardan geçtiğini göstermektedir³¹.

Ünlükaya Kalesi'nin güneyindeki kayalıklarda çentilmek sayesinde oluşan basamaklar bulunmaktadır. Söz konusu kale define arayanların vermiş olduğu tahrip sonucu harap bir haldedir. Ceylan'ın söz konusu kale hakkındaki görüşü şöyledir:

".....Savunma açısından son derece elverişlidir. Kale tarım alanlarını kontrol altında tutmaktadır. Aynı zamanda tarih boyunca önemli bir yol olan Oltu-Narman yolunu da kontrol altında tutmasından dolayı stratejik bir kaledir. Kalede yaptığımız incelemelerde kale yapım ve keramik verileri ışığında Kalenin bir Ortaçağ yapısı olduğu görülmektedir. Kalenin İlkçağ'da kullanılıp kullanılmadığı hakkında değerlendirmelerimiz devam etmektedir. Kalenin günümüzde sur duvarlarının büyük bir kısmı tahrip olmuştur³²."

i) Alatarla Köyü kalıntıları

Alatarla Köyü Oltu İlçe merkezine 30-35 km. uzaklıkta İlçenin kuzeybatısında yer almaktadır³³. Sözü edilen kalıntılar ise, Alatarla Köyü'nün 4 km güneyinde köy surları içerisinde bulunmaktadır. Akdağ

yamacında İnci Deresi'ne 55 metre yükseklikte tepe üzerine inşa edilmiş tahminen Bizans-Gürcü hâkimiyeti sırasında yapılmış bir Ortaçağ kalesi yer almaktadır. Çevre alanında kilise ve manastır kalıntıları bulunmuştur. Savunma yapısı ilk göze çarpan özelliğidir. Mimarisi kale mimarisinden farklılıklar gösterir. Alatarla kalıntıları üzerinde araştırma yapan Gündoğdu söz konusu yapı grubu hakkında şu görüşleri ifade etmektedir:

" Şatoya güneyde yer alan, mazgal siperleri ile takviye edilmiş bir kapı ile ulaşılır. Basık yuvarlak kemerli giriş, yuvarlak kemerli büyük bir niş içerisine yerleştirilmiştir. Giriş cephesinin sol tarafındaki savunma amaçlı silindirik kulenin bir benzerinin sağ tarafta da yer aldığı, ancak sonradan yıkıldığı anlaşılmaktadır. Girişten sonra, doğu- batı istikametinde düzenlenmiş dar bir koridora, koridorun solunda açılmış dar bir kapıyla da dört katlı olarak düzenlendiği anlaşılan, silindirik planlı gözetleme kulesine ulaşılır.

Giriş koridorunu kat ettikten sonra asıl iç mekana geçilir. Üst örtü ve iç mimariyi oluşturan birimlerin duvarları yıkıldığı için tanımlanması güç olan ana yapının mevcut kemer ve pencere izlerinden hareketle üç katlı olarak düzenlendiği anlaşılar.

İçte, çeşitli dinlenme ve barınma mekânları birbirine yuvarlak kemerli kapılarla bağlanmıştır. İkinci ve üçüncü katlara, birimler arasına yerleştirilmiş merdiven basamaklarıyla ulaşıldığı görülmektedir. Doğu, batı ve kuzeye yuvarlak kemerli pencerelerle açılan şatonun üst katını çepeçevre dolanan, ahşap atkılar üzerine bindirilmiş ve üçgen biçiminde öne taşırılmış yağ dökme ve ok atma yerleri gerek duyulduğunda savunma amaçlı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Alatarla Şatosu, düzensiz yonu taş malzeme ve horasan harcı kullanılarak inşa edilmiş bir mimari sergilemektedir." ³⁴

j) Kaleboğazı Kalesi

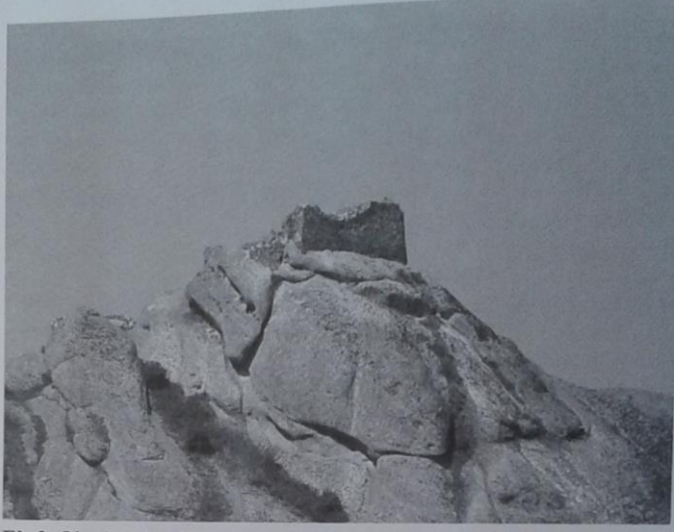
Kaleboğazı Kalesi; Oltu İlçesi'nin 7 km. batısındaki Kaleboğazı Köyü'nün kuzeydoğusundadır. Sarp bir kayalık tepe üzerinde kurulan söz konusu kaleden günümüzde sadece 10 m x 5 m boyutlarında gözetleme amaçlı bölüm kalmıştır. Kaleboğazı Kalesi'nin Ortaçağ kalesi olduğu bilinmektedir. ³⁵



Ek:1. Olur-Karacasu Kalesi



Ek:2. Olur-Köprübaşı kalesi kuzey cephesi



Ek:3. Olur Merkez Kalesi güney cephesi



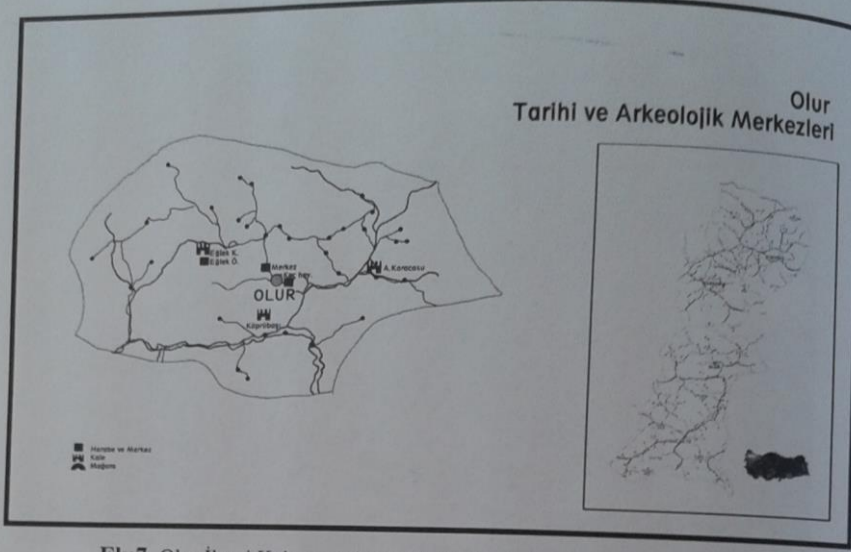
Ek:4. Olur-Eğlek Kalesinin Doğu cephesinin yakın planı



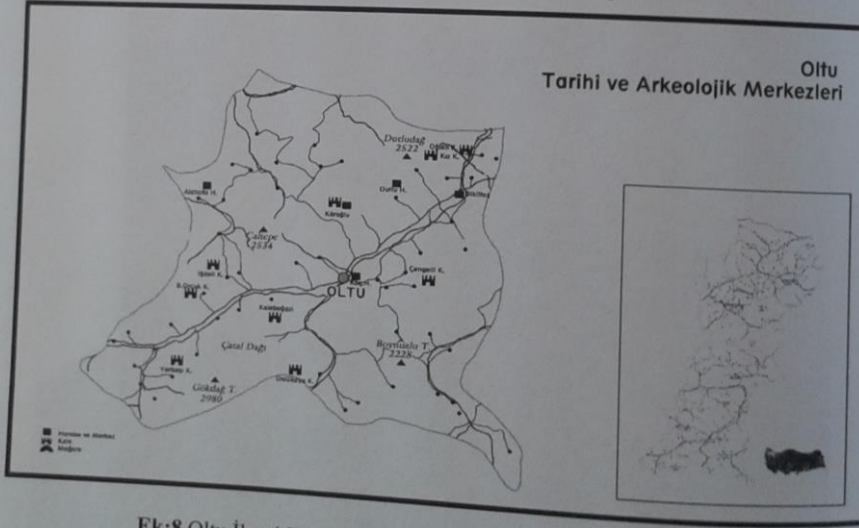
Ek:5. Oltu Kalesi kuzey cephesinden bir görünüm



Ek:6. Oltu-Çengelli (Havdos) Kalesi



Ek:7. Olur İlçesi Kale ve Arkeolojik Merkezlerin Dağılımı



Ek:8. Oltu İlçesi Kale ve Arkeolojik Merkezlerin Dağılımı

DİPNOTLAR VE KAYNAKLAR

- ¹ Lütfü ÖZAV, *Oltu'nun Beşeri ve Ekonomik Coğrafya.*, Atatürk Üniv.Sosyal Bilim.Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi.) Erzurum 1991, s.2
- ² http://www.oltu.gov.tr/_Kmk1/web/gozlem.aspx?sayfaNo=55/04.05.2006
- ³ L. ÖZAV, a.g.e., s.2; S.Yıldırım a.g.e. 1998, s.2.
http://www.yerelnet.org.tr/iller/ilce.php?ilce_adi=OLTU/03.05.2006
<http://www.erkurum-bld.gov.tr/?link=1&dt=25026&vars=25047/03.05.2006>
- ⁴ L. Özav, a.g.e., s.2; S.Yıldırım a.g.e. 1998, s.3
- ⁵ Saliha TÜZEMEN, *Olur'un Beşeri ve İktisadi Coğrafyası.* Atatürk Üniv.Sosyal Bilim.Enst.(Yayınlanmamış Doktora Tezi.) ERZURUM 1991, s.3
- ⁶ Olur ilçesinin yüzölçümü hakkında farklı hesaplamalar için bk.
<http://www.erkurum.saglik.gov.tr/ilceler/olur.htm> 20.05.2006
http://www.yerelnet.org.tr/iller/ilce.php?ilce_adi=OLUR/20.04.2006
<http://www.erkurum-bld.gov.tr/?link=1&dt=25026&vars=25053/03.05.2006>
- ⁷ S.TÜZEMEN, a.g.e.,s.4
- ⁸ Ahmet ARDEL et al, "Klimatoloji Tatbikatı", *İstanbul Üniv. Yay. No:1123; Coğrafya Enst.Yay.No:40*, İSTANBUL 1969, s.291 vdd; L. Özav, a.g.e., s.29; Doğu Anadolu'nun iklimi hakkında geniş bilgi için bk. Kenan Arınç, *Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri, (İç Bölgeler) II. Cilt* Erzurum.2005, s.42 vdd.
- ⁹ S.TÜZEMEN a.g.e.,26
- ¹⁰ L.ÖZAV a.g.e.,232; Erol TÜMERTEKİN, "Ulaşım Coğrafyası", *İstanbul Üniv.Yay.No.2053 Coğrafya Enst.Yay.No:85* İSTANBUL 1987, s.24
- ¹¹ http://www.oltu.gov.tr/_Kmk1/web/gozlem.aspx?sayfaNo=55/04.05.2006
- ¹² L.Özav a.g.e., s.233; S.Yıldırım a.g.e. 1998 s.2.; S. Yıldırım a.g.e. 2007, s.51 vd.
http://www.yerelnet.org.tr/iller/ilce.php?ilce_adi=OLTU/03.05.2006
<http://www.erkurum-bld.gov.tr/?link=1&dt=25026&vars=25047/03.05.2006>
- ¹³ Hamit SELEN, "Doğu Anadolu Yolları ve Manzaraları." *Türk Coğ.Der.Yıl:VI-VII,Sayı:IX-XII*, ANKARA 1949, s.102; S.Tüzemen a.g.e.,s.210.
- ¹⁴ S.TÜZEMEN a.g.e.,s.210; Cevat GÜR SOY, "Türkiye'nin Tabii Yolları", *Türk Coğrafya Dergisi* 26, 1974, s.26
- ¹⁵ S.YILDIRIM a.g.e., s.2007, 227 vdd.; Olur İlçesi hakkında kısa tarihi bilgileri mevcuttur.http://www.erkurumgazetesi.com.tr/erkurumgazetesi/yazarlar/yazar_arsivi.php?yazar=ibrahim%20aydemir&basla=2029-04-2006
http://www.yerelnet.org.tr/iller/ilce.php?il_adi=ERZURUM&ilce_adi=OLUR
- ¹⁶ Hamza GÜNDOĞDU et al, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle OLTU*, Ankara 2002, s.22 vdd.; S.YILDIRIM a.g.e. 1998, s.68; Gürsoy SOLMAZ, "Ortaçağ'da Erzurum-Kars Kaleleri" *Atatürk Üniversitesi Yayınları:906 Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No: 12 Araştırma Serisi No:12* Erzurum 2000, s.71 vdd.
- ¹⁷ H.GÜNDOĞDU et al, a.g.e.,26 vdd
- ¹⁸ Alpaslan CEYLAN, "2004 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars Ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları. (SURVEYS in THE PROVINCES of ERZİNCAN,KARS and IĞDIR in 2004.) 27." *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyum Kültür ve Turizm Bakanlığı,Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü* Ankara 2004, s.1

- ¹⁹ H.GÜNDOĞDU et al a.g.e., s.30 vd.;S.YILDIRIM a.g.e.,1998, s.71
- ²⁰ A.CEYLAN a.g.m., s.3
- ²¹ S.YILDIRIM,a.g.e.,1998, s.69;H. GÜNDOĞDU et al, a.g.e., s.32.;S.YILDIRIM, a.g.e., 2007,s.231 vdd.
- ²² A.CEYLAN a.g.m., s.2
- ²³ S.YILDIRIM, a.g.e., 1998, s.68 vd;H. GÜNDOĞDU et al, a.g.e, s.34
- ²⁴ S.YILDIRIM, a.g.e.,1998, s.68; H.GÜNDOĞDU et al, a.g.e, s.46
- ²⁵ A.CEYLAN, a.g.m.,2
- ²⁶ S.YILDIRIM, a.g.e. 1998,s.68; H.GÜNDOĞDU et al, a.g.e., s.49
- ²⁷ A.CEYLAN, a.g.m., s.2
- ²⁸ S.YILDIRIM, a.g.e.,1998, s.71; H.GÜNDOĞDU et al ,a.g.e., s.37
- ²⁹ A.CEYLAN, a.g.m, s.2
- ³⁰ S.YILDIRIM, a.g.e., 1998, s.70; H.GÜNDOĞDU et al a.g.e., s.38 vdd.
- ³¹ S.YILDIRIM, a.g.e.,1998,s.71; H.GÜNDOĞDU et al,a.g.e.,42 vdd.; Gürsoy Solmaz, *Erzurum İlçe ve Köylerindeki Tarihi Varlıklar*, Erzurum, 2003, s.7
- ³² A.CEYLAN, a.g.m,s.3
- ³³ http://www.yerelnet.org.tr/iller/ilce.php?ilce_adi=OLTU/23.03.2007
- ³⁴ H.GÜNDOĞDU et al, a.g.e, s.55 vdd; G.SOLMAZ, a.g.e 2003, s.29.
- ³⁵ S. YILDIRIM, a.g.e.,1998, s.71; H. GÜNDOĞDU et al, a.g.e. s.54